

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ВИХОВНОЇ СИТУАЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

І. О. КУЧИНСЬКА

Актуальність даної проблематики не викликає заперечень. Адже ретроспективний аналіз розвитку ідей громадянського виховання має прогностичне значення. Науковцям необхідно виявити, які виховні концепції минулого можуть бути використані за умови критичного переосмислення.

Зазначимо, що проблематика ідей громадянського становлення особистості розглядалася такими видатними національними діячами, як К. Ушинський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Стоюнін та ін.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що висвітленню окремих питань громадянського виховання в історичному аспекті присвячено ряд сучасних наукових робіт. Це, насамперед, дослідження історії становлення і розвитку громадянського виховання (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, М. Рагозін, Б. Ступарик).

Мета статті: обґрунтувати виникнення ідей громадянського виховання в Україні; висвітлити громадянську ідею у вихованні як провідний напрям теоретичних розробок педагогів другої половини ХІХ століття.

Зазначимо, що головними історичними передумовами ідей громадянського виховання у вітчизняній суспільно-педагогічній думці були:

суспільно-політичні: поступове посилення протягом другої половини ХІХ століття суспільної потреби формування громадянськості дітей і молоді; відповідні зміни в державній освітньо-виховній політиці; зниження інтересу до гуманітарної освіти; зміцнення в суспільстві бажання надати шкільній освіті практично спрямованого характеру для пришвидшення розвитку держави;

соціально-економічні: зміст економічної політики та характер розвитку економіки; зростання потреби наприкінці ХІХ століття забезпечення економічного розвитку держави освіченими працівниками;

педагогічні: активізація громадсько-педагогічного руху; домінування в навчальних закладах дисциплінарних правил і вимог, загальноприйнятих етичних постулатів; розроблення методичних вимог щодо покращення моральної культури поведінки.

Підкреслимо, що характерною особливістю розглянутого періоду було виникнення громадського руху, який прийшов на зміну поодинокій та розрізненій діяльності української інтелігенції попередніх років. Здійснений нами аналіз документів, наявних у фондах ЦДІАК України, засвідчив, що громади (напівлегальні осередки української інтелігенції, студентів, учнівської молоді), які впродовж півстоліття (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) на демократично-патріотичних засадах проводили науково-просвітницьку, педагогічну й освітянську діяльність на користь українського народу, першими обґрунтували актуальність громадянського виховання дітей і молоді в Україні. Громадівців, серед яких були В. Антонович, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, О. Кониський та інші, об'єднувала спільність думок і ідей щодо формування громадянських поглядів, любов до України, її мови, культури, історії. Зокрема, В. Антонович вважав, що соціальне життя формується згідно з провідною ідеєю народу, а також відповідно до рівня його свідомості, культури й освіти. Він був переконаний, що лише високий рівень освіти може сприяти найкращому втіленню провідної ідеї, інакше будь-які заходи будуть марними.

На думку іншого відомого українця М. Драгоманова, школа, а саме українська школа, повинна була взяти на себе головні обов'язки щодо виховання громадянських поглядів дітей і молоді. Особливо активно М. Драгоманов популяризував українську мову та літературу («Література и образование на Украине», 1874), високо оцінюючи їх значення для формування громадянськості. В опублікованій у 1884 році брошурі під назвою «Вольный союз – Вільна спілка» М. Драгоманов визначив пріоритети національної програми, а саме: а) права людини і громадянина як необхідна умова особистої гідності й розвитку; б) самоврядування як основа для руху до соціальної справедливості.

Цінним у громадянсько-освітянських доробках цих діячів було те, що, будуючи свою світоглядну концепцію у вибраній ними галузі на основі ґрунтовного аналізу величезного вагомого джерельного матеріалу, у процесі широкомасштабного вивчення української історії, культури, мови,

літературних пам'яток вони впливали тим самим на молодь глибокою освіченістю у сфері гуманітарного знання, високою компетентністю в досягненнях європейської науки, новітніх закордонних філософських течій і соціально-політичних теорій.

Необхідно підкреслити, що вперше в другій половині XIX століття вітчизняні мислителі звернули увагу на громадянськість як засіб досягнень мети нації. Йшлося про те, що суспільство повинно складатися з вільних, економічно забезпечених індивідів, діяти на основі громадянської ініціативи та асоціації, поєднання приватних і колективних інтересів та вирішення суперечностей і конфліктів між ними на засадах взаємоповаги, діалогу та компромісів, пошуку спільних цілей і завдань, формування громадянської культури поведінки.

У цей період висувалися різні ідеї щодо громадянського виховання: національно-демократичні, що передбачали впровадження у виховний процес у школах на території України національних та громадянських ціннісних орієнтацій (П. Грабовський, М. Драгоманов, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Пирогов, К. Ушинський, П. Юркевич й інші), радикально-консервативні (М. Введенський, В. Куницький П. Редькін, П. Шестаков, К. Шейковський та інші). Зокрема, відповідно до радикально-консервативних ідей, громадянське формування особистості обґрунтовувалося в аспекті законслухняності, культурної, цивілізованої поведінки в суспільстві та необхідності й потреби бути корисним своїй державі.

Збірники розпоряджень Міністерства народної освіти (1874, 1877, 1878, 1879, 1893, 1898) засвідчили, що ідеологія виховної діяльності відповідала державним вимогам. Аналіз навчальних планів і програм гімназій та прогімназій дав змогу з'ясувати, що зміст освітньо-виховної діяльності був орієнтований на суспільно-державний патріотизм, а саме: свідомість й почуття приналежності до спільноти, що передбачає повагу до державного законодавства.

Актуальність проблеми становлення громадянського світогляду у зазначений період підтверджується аналізом матеріалів циркулярів управління Київським освітнім округом (1865, 1867, 1877, 1882, 1890, 1896), що дало змогу переконатися: питання формування громадянських поглядів молоді набуло актуального значення у виховній теорії і практиці.

Справжнього імпульсу розвитку ідей громадянського виховання надали праці К. Ушинського «Про народність у громадському вихованні» (1857), М. Костомарова «Права ли наши обвинители» (1863), П. Куліша «Перегляд українських книжок» (1862), М. Драгоманова «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877), В. Стоюніна «Заметки о русской школе» (1881). Зокрема, як уважав К. Ушинський, становлення системи громадянського виховання є пробудженням громадської думки до цієї проблеми з тим, щоб «питання громадського виховання стали питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного»; підґрунтям відродження духовності в українській державі, на переконання М. Костомарова, є відчуття «власної історичної традиції», що стане для майбутніх поколінь моральною опорою й насагою для відстоювання своїх національних і громадянських інтересів; поєднання, на погляд П. Куліша, національного виховання з вихованням підростаючих поколінь у дусі християнських традицій сприяє усвідомленню боговідповідних вартостей суспільного та особистого життя; чітке визначення змісту і значення прав особистості, на думку М. Драгоманова, – це поставити національну свободу у безпосередню залежність від політичної свободи та рівня освіченості; необхідними умовами розвитку громадянина, за визначенням В. Стоюніна, є самоврядування, вільна праця, гласність і наука.

Окреме місце у становленні ідей громадянського виховання учнівської молоді у другій половині XIX століття посідає праця К. Ушинського «Про народність у громадському вихованні» (1857), в якій педагог піддає глибокому аналізу загальні історичні основи європейського виховання; «характеристичні» риси німецького громадського виховання; громадське виховання в Англії, Франції, «Північно-Американських Штатах»; народний ідеал виховання; вплив життя й виховання на характер, наголошуючи, що там, де немає громадської думки про виховання, немає й громадського виховання. Тобто, громадське виховання, яке є складовою народності у вихованні, має бути створене самим народом, стати результатом широкого обговорення у періодичній і особливо педагогічній пресі. Громадське виховання тільки тоді виявляється дієвим, коли його питання, на думку К. Ушинського, стають життєво важливими для всіх і пробуджують ініціативу самого народу. Пріоритетними у виховних поглядах видатного педагога було формування в учнів таких якостей, як: любов до Батьківщини, гуманність, правдивість, працелюбність, відповідальність, дисциплінованість, естетичне почуття, міцна воля й характер. Головне завдання, яке ставить у своїх працях К. Ушинський («Про народність у громадському вихованні», «О нравственном элементе в русском воспитании», «Общий взгляд на возникновение наших народных школ», «Человек как предмет воспитания»), це – розвинути

в учнів почуття патріотизму. Саме в цьому педагог бачить ту велику силу, яка здатна відстояти самостійність і незалежність країни, забезпечити їй економічний, культурний, суспільно-політичний рух уперед.

Результати аналізу засвідчили певні розбіжності щодо розвитку громадянської ідеї у виховній теорії (погляди педагогічної громадськості, які дотримувались офіційно визнаних вимог до виховання громадянина імперії, та прагнення патріотично налаштованої інтелігенції до громадянського формування особистості в аспекті національних цінностей народу). З'ясовано, що шляхи впровадження громадянських ідей у виховний процес мали різний характер (законслухняність, дисциплінарні виховні дії, моральність, патріотичність, ідейність та інші), разом із тим, звернення уваги на громадянську проблематику засвідчило її значимість і актуальність загалом.

Список використаної літератури

1. Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів / М. Драгоманов. – Хлібороб. – 1894. – Передрук : Вінніпег, Ман. – 3-тє вид. – 1901. – С. 26.
2. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : У двох томах / М. П. Драгоманов – Наук, думка, 1970. – Т. 2. – С. 362.
3. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу/ М. Драгоманов. – Вибране. – К., – 1991. – С. 494.
4. Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / [Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; Приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
5. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х р. З споминів Вол. Менчица [подав А. Михалевич] // Україна. – 1925. – № 3. – С. 66.
6. Костомаров М. І. Сорок літ. Малоруська народна легенда / М. І. Костомаров. – Твори в двох томах. Том другий. Повісті. – К. : Дніпро, 1990.– С. 407.
7. Костомаров Н. Малорусская литература / Н. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / [За ред. М. Грушевського]. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 247, 405.
8. Костомаров Н. Мысли Южнорусса. Християнство і кріпацтво / Н. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / [за ред. М. Грушевського]. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 10.
9. Костомаров Н. И. Малорусское слово / Н. Костомаров // Вестник Европы. – 1881. – № 1. – С. 404.
10. Костомаров Н. И. О преподавании на южнорусском языке / Н. Костомаров // Основа. – 1862. – № 5. – С. 3.
11. Костомаров Н. И. Правы ли наши обвинители / Н. И. Костомаров. –1863. – С. 9-18.
12. Куліш П. О. Твори : В 2-х т. / П. О. Куліш – К. : Дніпро (перевид.), 1989. – Т. 2. – С. 476.
13. Куліш П. О. Перегляд українських книжок / П. О. Куліш // Журнал «Основа». – 1862. – № 1. – С. 57-64.
14. Кучинська І. О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.) : монографія / І. О. Кучинська. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – 196 с.
15. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Журнал для виховання. – № 7, 8. – 1857. – С. 99.